

Johan Oosterman

Geschiedenis maken

De Gelderse kroniek van Willem van Berchen

Illustratie: Vince Trommel

In de rubriek 'In de Kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde auteur of tekst opnieuw de volle aandacht verdient. Ditmaal werpt hoogleraar Oudere Nederlandse letterkunde Johan Oosterman een blik op de Kroniek van Gelre van de Nijmeegse geestelijke Willem van Berchen (1415/1420-1481), de eerste kroniek van het hertogdom Gelre. Oosterman vertelt over de blijvende relevantie van de tekst ondanks de aanwezigheid van slordigheden en de bijzondere ontstaansgeschiedenis van de tekst. In de kroniek behandelt Van Berchen naast de geschiedenis van Gelre ook legendarische verhalen. Oosterman staat stil bij de herkomst van oorsprongslegende over de Gelderse Draak. De geschiedschrijving van Van Berchem is bij tijd en wijle partijdig; de kroniek is daarom, zo maakt Oosterman duidelijk, bij uitstek een voorbeeld van hoe geschiedschrijving vaak een gekleurd verhaal is.

Bij de eerste kennismaking was ik niet meteen onder de indruk: de Gelderse kroniek die Willem van Berchen schreef tussen circa 1460 en 1481 bleek verre van foutloos. Toen ik me halverwege 2014 bezighield met de Gelderse hertogin Maria, stuitte ik op een discussie in de vakliteratuur over plaats en jaar van haar overlijden. Veel historici noemden als plaats het stadje Nideggen, aan de rand van de Eifel in Duitsland. Als jaar van overlijden noemden ze 1426. Deze gegevens gingen terug op de kroniek van Nijmegenaar Willem van Berchen, een omvangrijke tekst in het Latijn waarin de geschiedenis van graafschap en hertogdom Gelre vanaf de Romeinse tijd tot 1481 verhaald wordt.¹ Al snel bleek uit de archieven dat Maria van Gelre ook na 1426 nog leefde en dat ze niet in Nideggen begraven was. Waren de teksten van Willem van Berchen wel betrouwbaar? In de jaren daarna heb ik veel gebruik gemaakt van het werk en mijn aanvankelijke oordeel, namelijk dat de tekst onbetrouwbaar is, bijgesteld, al is de tekst soms slordig, vooral als het om jaartallen gaat.

De *Kroniek van Gelre* is van onschatbaar belang. Van Berchen was de eerste die het verhaal van Gelre opschreef. Zijn kroniek bevat een omvangrijk en gedetailleerd verhaal dat

*De Kroniek van Gelre is
van onschatbaar belang*

¹ Het hertogdom Gelre omvat ongeveer het huidige Gelderland en een belangrijk deel van Limburg en het aangrenzende Duitse gebied. De meest recente geschiedenis van Gelre als hertogdom is onderdeel van *Verhaal van Gelderland* (Bosch & Oosterman 2022).

een overzicht van de geschiedenis van Gelre bood en verklaarde hoe de geschiedenis zich had ontplooid. Maar eerst: wie was Willem van Berchen?

Willem werd ergens tussen 1415 en 1420 in Nijmegen geboren. Tussen 1432 en 1433 vertrok hij naar Keulen, waar hij een goede opleiding genoot. Later in zijn leven was hij notaris en kapelaan in Nijmegen, en pastoor in de omliggende dorpen Niel en Cuijk. Omstreeks 1460 moet hij zijn begonnen aan het schrijven van een Gelderse kroniek. Hij maakte gebruik van kronieken over andere gewesten (zie hierna) die hij eerder schreef en van hetgeen hij in archieven aantrof (Kuys 2004). In 1465 verscheen de eerste versie van de kroniek, waarin de geschiedenis van Gelre tot het begin van de vijftiende eeuw centraal staat. De inleiding schreef hij volgens de regels van de klassieke retorica, waarbij hij Cicero aanhaalt: 'De dood is verschrikkelijk voor de mensen wier daden tegelijk met hun leven sterven, maar niet voor hen wier roem niet kan sterven.'² De geschiedenis van Gelre uit de jaren die Van Berchen zelf had meegemaakt, kwam in deze eerste versie nog nauwelijks aan bod. In de jaren die volgden werkte Van Berchen verder aan de kroniek. Toen de Sint Stevenskerk in 1475 werd verheven tot kapittelkerk was hij daaraan verbonden als geestelijke, een positie die hem extra tijd en mogelijkheden bood. Hij werkte aan kronieken over Holland, Brabant, de heren van Egmond, de heren van Arkel en de heren van Heusden om beter greep te krijgen op de Gelderse geschiedenis. Hij breidde zijn Gelderse kroniek in die jaren fors uit met recente geschiedenis en gebeurtenissen die hij zelf had meegemaakt.

Toen Willem van Berchen aan de slag ging, bestond er geen kroniek van Gelre, behalve dan een kort kroniekje in de volkstaal, maar dat was eerder een verzameling bijeengeraapte historische feiten (Oosterman 2021: 83-91). Het kroniekje vormde een reactie op de diepe crisis waarin het hertogdom terecht was gekomen door de strijd tussen de hertog van Gelre, Arnold van Egmond, en zijn zoon Adolf, die enkele jaren later zijn climax bereikte toen de zoon zijn vader in januari 1465 van zijn bed liet lichten, ontvoerde en jarenlang gevangenzette om zelf de macht in handen te krijgen. Precies die crisis was voor Van Berchen de aanleiding om zijn verhaal van Gelre op schrift te stellen (Oosterman 2021: 94). Hij schreef als eerste het narratief van middeleeuws Gelre, een verhaal dat reikte van de opkomst en bloei van Gelre tot de verheffing in 1339 tot hertogdom, gevolgd door verval dat uitmondt in chaos tijdens de Hekerense en Bronkhorstse twisten in de veertiende eeuw die ontstond door een strijd om de macht tussen de broers Reinold III en Eduard, zonen van de in 1343 overleden hertog Reinold II. Dan komen de bloei en stabiliteit onder het bewind van de Gulikse hertogen tussen 1389 en 1423, waarna de desintegratie volgde, met in het hart de familievete tussen vader en zoon, gevolgd door de inlijving door Bourgondië. Het laatste waarover hij schreef was de inhuldiging van Maximiliaan van Oostenrijk als hertog van Gelre. Willem overleed in 1481 of 1482.

Willem van Berchen vormde de geschiedenis van Gelre en geen van zijn navolgers

2 De citaten in deze bijdrage zijn ontleend aan de Nederlandse vertaling van de *Kroniek van Gelre* van Louis Swinkels en Leo Nellissen, die in 2025 verschijnt bij Uitgeverij Verloren.

ontkomt aan zijn krachtige verhaal. Heel wat kronieken die kort daarna verschenen, net als de geschiedenissen van Pontanus (in het Latijn) en Van Slichtenhorst (in het Nederlands) uit de zeventiende eeuw volgen Van Berchen, soms zelfs op de voet. Ook Rudolf Bosch en ikzelf, die de geschiedenis van het hertogdom Gelre schreven, als onderdeel van *Verhaal van Gelderland* (2022), volgden hem vaker na dan we aanvankelijk van plan waren, juist omdat hij het drama van de geschiedenis zo levendig verhaalt.

Willem van Berchen heeft Gelre niet alleen aan een geschiedenis geholpen, maar ook aan legendarische verhalen die tot op de dag van vandaag resoneren in de samenleving. De oorsprongslegende over de Gelderse Draak is daarvan de belangrijkste:

*Willem van Berchen heeft
Gelre niet alleen aan een
geschiedenis geholpen,
maar ook aan
legendarische verhalen die
tot op de dag van vandaag
resoneren in de
samenleving*

Er leefde in de oude tijden op de plek waar stad en kasteel van Geldern zich tegenwoordig bevinden en in de moerassen in de buurt een monster. Dat beest krijsde continu 'Gelre, Gelre', viel mens en dier aan en verscheurde hen op een verschrikkelijke manier.

Dit duurde voort tot twee zonen van de heer van Pont het dier doodden. Als eeuwige herinnering noemden ze die plaats Gelre, dat later uitgroeide tot een stadje en naam gaf aan een graafschap, hertogdom en provincie. Van Berchen is de eerste die dit verhaal vertelde, en anders dan wat bij hem gebruikelijk is, is hij nogal schimmig over zijn bronnen (Groothedde 2022). Dit roept de vraag op of Van Berchen zich baseerde op mondelinge volksverhalen over een draak of dat hij een oorsprongslegende construeerde die deed denken aan het verhaal over Romulus en Remus?

De jarenlange oorlogen waarvan hiervoor al sprake was, bekend als Hekerense en Bronkhorstse twisten, zijn de oercatastrofe van de Gelderse geschiedenis. De bittere strijd tussen steden, families en zelfs binnen families, verscheurde het hertogdom en bracht verwoesting en hongersnood: 'Wat een gevaar, wat een schade, wat een woestinijs heeft deze partijstrijd Gelre opgeleverd. Verlaten steden en dorpen, tot ruïne vervallen burchten en kastelen getuigen ervan.' De redeloosheid en wreedheid van de gebeurtenissen komen heel dichtbij. Van Berchen heeft de getuigenissen uit de eerste hand kunnen inzien.

Als hij zijn eigen tijd nadert, worden de verhalen treffender en persoonlijker. Van Berchens verslag van de strijd tussen Adolf en Arnold is gedetailleerd en aangrijpend. Als ware hij een ooggetuige doet hij verslag van de gebeurtenissen in de koude januari-nacht van 1465 toen Arnold in Grave een aangename avond had doorgebracht met zijn zoon en naar bed ging. Hij hoorde bonzen op zijn deur en reageerde verward. 'Laat me in Godsnaam rustig slapen!', zei hij. De deur werd opengebroken en Arnold vroeg naar

zijn zoon, omdat hij vreesde dat die ook bedreigd werd. Van Berchen vervolgt: ‘Adolf kwam erbij staan en zei: “Heer vader, geef u over, want zo moet het gebeuren.” Tegen hem zei de hertog: “Mijn dierbare zoon, wat doe je?” en begon te huilen.’

De voorbije jaren heb ik vaak gebruikgemaakt van de tekst van Willem van Berchen, gezocht naar informatie voor het verhaal dat ikzelf in verschillende publicaties vertelde, naar treffende anekdotes die vaak meer vertellen dan lange uitweidingen. Een enkele keer waagde ik me aan het Latijn. Vaak, echter, gebruikte ik een Duitse vertaling die niet foutloos, maar toch behulpzaam was. Het afgelopen jaar heb ik kunnen lezen in de vertaling van de Nijmegenaren Louis Swinkels en Leo Nellissen, die dit jaar gepubliceerd zal worden. Ze presenteren een *Kroniek van Gelre* (2025) met alle verhalen die Willem van Berchen in lange tijd heeft opgetekend. Het is een meeslepend verhaal met, zoals in vrijwel alle middeleeuwse kronieken, soms hobbelige overgangspassages.

Van Berchen vertelt een partijdige geschiedenis van Gelre vanuit Nijmeegs perspectief. Hoe partijdig deze geschiedschrijving is, valt op tal van plaatsen te lezen in het commentaar dat een tijdgenoot aan Van Berchens tekst heeft toegevoegd. Als Van Berchen beschrijft hoe dapper Nijmegenaren zich in 1473 verweerden tegen de troepen van Karel de Stoute, schrijft de commentator: ‘Je zou ze beter verwaand kunnen noemen; want dapperheid is een kenmerk van deugdzaamheid, verwaandheid is een kenmerk van roekeloosheid; dappere mensen wankelen niet snel; bij die mensen is dapperheid snel omgeslagen in moedeloosheid.’ Het is een mooie les in hoe partijdig geschiedschrijving vaak is. En dat Nijmegenaren soms beter hun mond kunnen houden.

*Hoe partijdig deze
geschiedschrijving is, valt
op tal van plaatsen te lezen
in het commentaar dat een
tijdgenoot aan Van
Berchens tekst heeft
toegevoegd*

Literatuur

- Kuys, J.**, ‘Willem van Berchen, 1415/20-na juni 1481, kroniekschrijver en geestelijke’. In J. Kuys (red.), *Biografisch woordenboek Gelderland*, dl. 4, Hilversum 2004: 30-32.
- Berchen, W. van**, *Die geldrische Chronik des Willem van Berchen über die Jahre 1343 bis 1481*, (Über. P. Heßler), Geldern 2007.
- Berchen, W. van**, *Kroniek van Gelre* (vert. L. Nellissen & L. Swinkels), Hilversum, te verschijnen in 2025.
- Bosch, R. & J. Oosterman**, ‘Het hertogdom Gelre’. In: D. Verhoeven, M. Gubbels & M. Melenhorst (red.), *Gelderland als zelfstandig graafschap en hertogdom. Verhaal van Gelderland van 1025 tot 1543*, Amsterdam 2022: 141-319.
- Groothedde, M.**, ‘De oorsprong van de naam Gelre’. In: D. Verhoeven, M. Gubbels & M. Melenhorst (red.), *Gelderland voor het Gelderland werd. Verhaal van Gelderland van prehistorie tot 1025*, Amsterdam 2022: 352.
- Oosterman, J.**, *Het Berghse kroniekenhandschrift. Begin van de Gelderse geschiedschrijving*, 's-Heerenbergh 2021.

Uitgaven van de kroniek

Berchen, W. de, *De nobili principatu Gelrie et eius origine* (ed. A.J.W. Sloet van de Beele), Den Haag 1870.

Berchen, W. van, *Die geldrische Chronik des Willem van Berchen über die Jahre 1343 bis 1481* (Über. P. Heßler), Geldern 2007.

Mooy, A.J. de (ed.), *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen, naar het Hamburgse handschrift uitgegeven over de jaren 1343-1481*, Arnhem 1950.